

LIETUVIŠKOSIOS RELIGINĖS TAPATYBĖS RAIŠKOS UŽUOMAZGOS IR JŲ ŽENKLAI XVII AMŽIAUS LDK POEZIJOJE: M. K. SARBIEVIJAUS RELIGINĖS TEMATIKOS TEKSTAI

Ona Daukšienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto jaunesnioji mokslo darbuotoja

XVII a. LDK teritorijoje rašyti lotyniški religinės poezijos kūriniai atrodo reikšmingi tolesniam lietuviškosios religinės tapatybės formavimui ir jos raiškai keletu aspektų. Visų pirma svarbu pastebėti, kad katalikiškosios reformacijos pirmeivių jėzuitų į LDK kultūrinę ir socialinę terpę infiltruoti literatūrinės bei meninės kūrybos modeliai, dažniausiai apibūdinami kaip potridentiniai, barokiniai ar pan., paliko akivaizdžių pėdsakų ir aukštesniųjų visuomenės sluoksnių katalikiškosios mąstysenos raiškoje, darė poveikį klostantis įvairioms liaudiškojo pamaldumo formoms. Be to, renkantis tuometės religinės lotyniškos poezijos pagrindiniu etalonu Motiejų Kazimierą Sarbievijų (Mathias Casimirus Sarbievius, Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640), itin reikiamas darosi toks tiriamasis žvilgsnis į šio autoriaus religinės tematikos kūrinius, kuris aprėptų ir reflektuotų tiek aptariamų tekstų istorinį daugiasluoksniškumą, tiek barokinės jėzuitinės stilstikos apraiškas juose. Sujungiantys savyje daugiariopos tradicijos klodus ir apgaubiantys juos barokinės estetikos rūbu Sarbievijaus religiniai tekstai įgauna svarią išliekamąją vertę; jų poveikis bus juntamas ir vėlesniais amžiais. Krei-

piant perspektyvų žingsnį pirmyn, pavyzdžiui, kad ir į XIX a. lietuviškus poetinius religinius tekstus, kuriuos jau įmanu vertinti ir kaip tam tikras „lietuviško religingumo“, katalikiškosios lietuviškosios tapatybės poetines realizacijas, šio aspekto svarba dar labiau išryškėja, mat ir šiuolaikinėje mūsų literatūrologijoje vis dar pastebimas inercija atmieštas polinkis minimus kūrinius vertinti vien kaip romantizmo epochos raiškos elementus arba apsiriboti įsivaizdavimu, neva vienintelės juose atsektinos įtakos siekia antiką, po kurios jau lyg ir nieko nebūta, o jei ir būta, lietuvių literatūrai svarbos neturėta. Tokių tendencijų šviesoje itin aktualiai suskamba Brigitos Speičytės tyrinėjimai¹, kur į XIX a. literatūrą žvelgiama kaip į terpę, „kurioje intensyviai vyko paveldėtos LDK kultūros vertybių, vaizduotės ir laikysenų kaita“².

O XVII a., per kurią iš dalies ir kaip jėzuitų veiklos padarinys formavosi katalikiškoji LDK tapatybė, vertintinas kaip savotiškas amžius tarpininkas, tam tikras mediumas, pernešęs į LDK

¹ Žr. Brigita Speičytė, „Poetinės kultūros formos. LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje“, *Literatūra* 46 (1), Vilnius: VU leidykla, 2004.

² *Ten pat*, 10.

diskursą ir jame įdiegęs europinės krikščioniškosios kultūros sąvokas³, jomis žymimas vertybes bei meninius jų raiškos būdus. Atsekti to amžiaus religinės poezijos tekstuose liudijamus krikščioniškosios kultūros elementus ir yra pagrindinis šiame straipsnyje keliamas uždavinys, kuriam įgyvendinti Sarbievijaus religinė lyrika pasirodo esanti itin palanki medžiaga.

Esu ankstesniuose darbuose pabrėžusi, kad tiek Renesanso humanistai, tiek baroko epochos kūrėjai imituodami senuosius tekstus jau perima ir jų imitavimo tradiciją, ir tai, kuo ta tradicija buvo nuolat pildoma skirtingais krikščionybės amžiais. Rinkdamiesi tam tikrus tos tradicijos elementus, vėlesnių amžių autoriai apsiriboja kai kuriais ar stengiasi perimti kuo daugiau⁴. Tarkim, Renesanso ar baroko poezijoje imituojami Vergilijus, Horacijus arba bet kuris kitas antikos autorius jau yra nesyk „perleisti“ per krikščioniško diskurso „filtrą“: pradėta tai daryti jau III–V a. Tertulijono, Juvenko, Prudencijaus, Paulino Noliečio kūrinuose, šis kūrybos principas tęstas ir plėtotas Karolingų epochos autorių. „Lukštenant“ Sarbievijaus religinės poezijos intertekstinius sluoksnius, darosi akivaizdu, kad net iš pažiūros vienaplaniai, „plokšti“ jo tekstai, dažniausiai vertinti kaip tikslūs konkrečių Horacijaus giesmių atliepiniai, pasirodo slepiantys kur kas daugiau semantinių, verbalinių ir vaizdinių klodų⁵. Krikščioniškosios tradicijos įvairių etapų atspindėjimo nuodugnumu Sarbievijaus poezija išsiskiria iš am-

žininkų kūrinų. Daugeliu detalių šio autoriaus religinių tekstų sklaida leidžia numanyti, kad kai kurios „krikščioniškosios bendrosios vietos“, arba topai – savotiški „loci communes christiani“, bei jų poetiniai įvaizdžiai bus prasišunkę į XVIII a. bei vėlesnių amžių lietuviškus giesmynus ir lietuvišką religinę poeziją ne be savotiško jų „interpretatoriaus“ Sarbievijaus pagalbos. Tai, kad Sarbievijaus tekstai rašyti lotyniškai, tokiam požiūriui neprieštarauja: reikšdamasis kaip etaloninis krikščioniškosios Vakarų tradicijos poetas, Sarbievijus tos tradicijos poetiką tarsi verčia į savo meto kalbą, nepamiršdamas susieti jos su savo gyvenamųjų vietų kontekstu, kurį paversti savastimi, netraktuoti kaip svetimo, o jungti bendron vidinēn ir išorinēn vienovēn buvo vienas svarbiausių jėzuitų veiklos bei kūrybos siekinių ir meninės vaizduosenos principų. Įsigyvenantis į savo aplinkos realijas Kražių kolegijos laikotarpio (? 1618–1619) Sarbievijus, dar tik pradedantis kūrėjas, įtraukia į savo ankstyvuosius kūrinius⁶ lietuviškus vietovardžius, politinio gyvenimo fragmentus. Vienas pirmųjų religinių šio autoriaus kūrinių, *Lyrikos* II knygos 11 odė švč. Mergelei Marijai, taip pat parašytas Kražiuose ir dedikuotas Jonui Karoliui Chodkevičiui. Lietuviškas ankstyvosios Sarbievijaus poezijos koloritas yra insinuavęs tam tikrus lenkų mokslininkų vertinimus: „ikiromėniškasis“ Sarbievijus jų dažnai laikomas vien „provincialiu lietuvių panegiriku“⁷.

⁶ Poemas *Obsequium gratitudinis, Pompa nuptialis* ir kt.

⁷ Plg.: ... *provincjonalny litewski panegirysta, którego Muza sławiła Chodkiewiczów, Sapiehów i Tyszkiewiczów* (Elwira Buszewicz, „Maciej Kazimierz Sarbiewski – Ody refleksyjne i religijne“, *Lektury polonistyczne* (serija *Średniowiecze-Renesans-Barok*), Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych, 1999, 114); M. Korolko, „Sarbiewski i jego liryki“, *M. K. Sarbiewski, Liryk oraz Droga Rzymska i fragment Lechiany*, vertė T. Karyłowski TJ, parengė M. Korolko, J. Okoń, Warszawa, 1980, XLVIII–XLIX.

³ To amžiaus LDK tekstų matymu europiniame kontekste išsiskiria Eugenijos Ulčinaitės darbai.

⁴ Žr. Ona Daukšienė, „M. K. Sarbievijaus odės Švč. Mergelei Marijai: krikščioniškosios poezijos raidos atspindžiai. *Stella maris*“, *Istorijos rašymo horizontai (Senoji Lietuvos literatūra 18)*, Vilnius: LLTI, 2004, 169–187.

⁵ Žr. taip pat Ona Daukšienė, „M. K. Sarbievijaus religinės poezijos sluoksniai“, *Kražiai amžių sandūroje (Vilniaus dailės akademijos darbai 36)*, 2005, 53–62.

Vis dėlto, tegu ir būdama ne be trūkumų, kaltinama perdėtu ir neskoningu panegirizmu⁸, ankstyvojo Sarbėvijaus laikotarpio kūryba yra reikšminga ir autoriaus susisiejiimo su Lietuvos kultūros aktualijomis aspektu. O studijų Romoje laikotarpis (1622–1625), kurį tyrinėtojai kone be išlygų vertina kaip itin svarbų Sarbėvijaus kūrybinei brandai ir asmenybės formavimuisi, papildys jo kūrybą krikščioniškosios Europos tradicijos patirtimi. Pastarosios būta įvairiops, tačiau vienas Romos patyrimo faktas pasirodys itin svarbus būtent religinės Sarbėvijaus poezijos raiškai: jaunas jėzuitas poetas buvo popiežiaus Urbono VIII įtrauktas į brevijoriaus himnų reformos darbus⁹.

Rabikausko teigimu¹⁰, Sarbėvijus taisė šv. Ambraziejui priskiriamą Velykų laikotarpio pirmųjų mišparų himną *Ad coenam Agni providi*¹¹, pataisytas jis tapo *Ad regias Agni dapes*. (Naujausioje oficialioje brevijoriaus laidoje, parengtoje po Vatikano II susirinkimo, gražintas pirminis himno pavidalas.)

Priimant Rabikausko versiją, kad minimas himnas taisytas būtent Sarbėvijaus ranka, reikšminga darosi pirminio ir pataisyto himnų tekstų lyginamoji analizė (ji pravarti net tuo atveju,

jei ne visi pataisymai daryti Sarbėvijaus: šis himnas yra kone perrašytas iš naujo, taigi toks palyginimas gali akivaizdžiai parodyti, ką norėjosi taisyti senuosiuose himnuose jų reformuotojams).

Pirmasis himno *Ad coenam Agni providi* posmas

Ad cenam Agni providi,
stolis salutis candidi,
post transitum maris Rubri
Christo canamus principi¹²

pataisytame variante atrodo taip:

Ad regias Agni dapes,
stolis amicti candidis,
post transitum maris Rubri
Christo canamus principi.¹³

Liko visai nepakeistos šio posmo dvi paskutinės eilutės, kuriose užsimenama apie stebuklingą izraelitų išsigelbėjimą – Raudonosios jūros perėjimą – ir kviečiama giesme šlovinti Kristų. Regis, pirminis tekstas traktuojamas pagarbiai, koreguojamas santūriai. Vis dėlto pirminio himno *cena Agni* („Avinėlio vakarienė“) pirmojoje eilutėje keičiama į *regias Agni dapes* („karališka Avinėlio puota“), ir toks keitimas neatrodo atsitiktinis: redaguotas variantas vizualus, iškilmingesnis, stokojantis pirminio teksto santūrumo, taigi visiškai atitinkantis barokinio vaizdingumo reikalavimus.

Taisyimo santūrumo iššyk nelieka antrajame posme, jis jau ištiesai perrašomas. Tačiau dar labiau pastebimi trečiojo posmo pakeitimai. Senasis tekstas nedaugiažodžiaudamas skelbė:

⁸ Krystyna Stawecka, *Maciej Kazimierz Sarbiewski prozaik i poeta*, Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1989, 95; taip pat žr. Eugenija Ulčinaitė, „Sarbėvijus Lietuvos kultūroje“, *Motiejus Kazimieras Sarbėvijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, 95.

⁹ Apie tai žr. Paulius Rabikauskas, „Sarbėvijus Romoje“, *Paulius Rabikauskas, Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė L. Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, 467–489. Romos laikotarpiui skirta išsami studija J. Warszawski TJ, „*Dramat rzymski*“ *Macieja Kazimierza Sarbiewskiego TJ (1622–1625)*, studium literacko-biograficzne, Rzym: Typis Pontificiae Universitatis Gregoriana, 1984.

¹⁰ Rabikauskas, 474.

¹¹ Tai VI amžiaus arba dar ankstesnis himnas, ilgą laiką buvęs priskiriamas šv. Ambraziejui.

¹² Pažod. vert.: „Avinėlio vakarienės laukdami, / baltuojantys iškilmingais išganymo drabužiais, / po Raudonosios jūros perėjimo / giedokime Kristui valdovui.“

¹³ „Prieš karališką Avinėlio puotą, / apsigaubę baltais iškilmingais drabužiais, / po Raudonosios jūros perėjimo / giedokime Kristui valdovui.“

Protecti paschae vespero
a devastante angelo,
de Pharaonis aspero
sumus erepti imperio.¹⁴

Pataisytas variantas atveria emociingą, paveikia jusles užgaunantį vaizdą:

Sparsum cruorem postibus
vastator horret Angelus:
fugitque divisum mare;
merguntur hostes fluctibus.¹⁵

Aliuzija į tai, kaip Perėjimo vakarą Dievas apsaugojo nuo savo paties pasiūsto naikintojo izraeliečių namus, kurių staktos buvo paženklintos velykinio avinėlio krauju¹⁶, abiejuose himnuose perteikiama labai nevienodai. Senajame himne išties taupiomis poetinėmis priemonėmis ST epizodas veikia net ne nupasakojamas, o tiesiog glaustai primenamas, o „reformuotajame“ – iš tiesų, galima sakyti, naujai sukurtame posme – tiesiog prieš akis iškyla nelyg dailininko tapomas vaizdas: kraujo lašai ant staktų, atšlyjantis nuo durų naikintojas, galiausiai teksto suvokėjo, kone stebėtojo, akivaizdoje prasiveria jūra, gramzdinanti egiptiečių kariuomenę. Esamasis laikas sukuria čia ir dabar kartojamo vyksmo įspūdį.

Urbono VIII reformos vykdytojais tokiais ir panašaus pobūdžio keitimais tarsi nori senųjų himnų skelbiamą Prisikėlimo triumfo žinią perduoti savo epochai priimtinesnėmis formomis, nesvarstydami, kuri ilgainiui pasirodys ilgaamžiškesnė. Mąstant tuometės estetikos kategorijomis, akivaizdu, kad reformuotojai nė nenutuokė darantys kažką neleistina ar neteisėta, kiš-

damiesi į sakralius tekstus ir perrašinėdami juos „efektyvesniu“ stiliumi, kuriame bet koks vaizdinys, net ir žodinis, visų pirma turėjo būti *regimas*.

Įdomūs ir šeštosios strofos keitimai. Senojo himno tekstas toks:

Consurgit Christus tumulo,
victor redit de barathro,
tyrannum trudens vinculo
et paradisum reserans.¹⁷

Naujasis, „transformuotasis“ variantas:

Victor, subactis inferis,
trophæa Christus explicat;
caeloque aperto, subditum
regem tenebrarum trahit.¹⁸

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad abiejų šeštųjų posmų tekstai skiriasi ne per smarkiai. Redaguotame variante išlaikomi pagrindiniai teminiai akcentai: Kristus – pragaro nugalėtojas, dangaus atvėrėjas. Vis dėlto vizualusis pradas antrajame variante dominuoja nustelbdamas patį Kristaus prisikėlimo iš kapo motyvą, kuriuo pradedamas pirminio himno posmas. Redaguotame tekste eilutės, nusakančios kėlimą iš kapo, nebelieka. Galima teigti, kad naujajame himne Kristaus pergalė realizuojama pagal barokinio teatro stilistikos reikalavimus: kone apčiuopiamai teksto suvokėjų akyse vizualiai besiveriančioje scenoje Kristus, žengdamas kaip pergalingos eisenos triumfatorius, tempia pavergtą ir supančiotą pragaro valdovą. Vėl esamasis laikas, vėl ryškus regimumo įspūdis.

Toks žodinio teksto transformavimas į regimą, primenantį veikia paveikslą, žodžio ir vaiz-

¹⁴ „Velykų (Paschos) vakarą apginti / nuo angelo naikintojo, / iš žiauriojo faraono / vergijos buvome išplėšti.“

¹⁵ „Nuo staktas aptaškiausio kraujo / pašiurpsta angelas naikintojas; / bėga į šalis prasiskyrusi jūra, / paskęsta priešai bangose.“

¹⁶ Žr. Iš 12, 21–32.

¹⁷ „Keliasi Kristus iš kapo, / kaip nugalėtojas grįžta iš pragarmės, / sukaustydamas pančiais tironą / ir atidarydamas rojų.“

¹⁸ „Įveikęs pragarą, nugalėtojas / Kristus demonstruoja pergalės ženklus; / ir, dangų atvėręs, surištą / tamsybių valdovą tempia.“

do susiejimas „vizualios poezijos“ audinyje visiškai atitinka katalikiškosios reformacijos požiūrio į meną nuostatus, paskatintus Tridento susirinkimo nutarimų, ir vizualiojo prado svarbos veikiant suvokėjo religinius jausmus sureikšminimą. Tapybos ar plastikos sukurtas atvaizdas laikytas simboline aukštesniųjų idėjų išraiška, paveikesne ir gebančia daugiau išmokyti bei labiau sujaudinti negu abstraktus teiginys¹⁹. Vaizdo ir žodžio sintezę perteikti itin pamėgta embleminiu vaizduosenos būdu, vienon visumon jungiant tikrą paveikslą ir žodinį tekstą, tačiau abi funkcijas galėjo atlikti ir vien žodinis tekstas, panašus į pacituotuosius Sarbievijaus naujai parašytus senojo himno posmus. Vėlgi tenka paminėti ypač eskaluotą toje epochoje Horacijaus frazę *ut pictura poesis*²⁰ („poezija kaip paveikslas“), turėjusią įtakos ir Sarbievijaus poetikoje²¹ formuluotam poezijos prigimties apibrėžimui, kuriuo poezija iš dalies apibūdinama ir kaip paveikslas, o poetas prilyginamas dailininkui (*respectu ceterarum rerum poeta pictor erit potius* – kitų dalykų požiūriu poetas bus veikiau dailininkas²²). Tokią nuostatą intensyviai imta deklaruoti dar XVII a. antrojoje pusėje, po Tridento; XVI a. pabaigoje jėzuitas Antanas Posevinas (Antonius Possevinus) poezijos ir dailės teorijas sujungė viename kūrinyje *Tractatio De poesi et pictura et*

hnica, humana, et fabulosa collata cum vera, honesta, et sacra, skirtame pirmiausia religinei poezijai ir dailei. Autorius, be kita ko, teigia:

*quodque poesis efficit narrationibus, episodiis, encomiis, tropis, et eiusmodi aliis, idem pictura facit, quae coloribus utent [...]. [...] Quae cum ad poetas attineat, pertinent quoque ad pictores, qui penicillo naturales affectus exprimunt haud minus quam calamo poetae faciant [...]*²³

Taigi lyginant himną *Ad coenam Agni providi* ir naująjį tekstą *Ad regias Agni dapes* labiausiai ir norėjosi išryškinti tapybai prilygstančio poetinio vaizdumo principą, kuris senąjį tekstą daro nebeatpažįstamą ir trikdė šiuolaikinius tyrėjus²⁴, nebesuprantančius, kam apskritai reikėjo himnus „bjauroti“: pataisymų prasmę įmanu suvokti tik baroko estetikos šviesoje.

Aptartas pataisas savaip gali papildyti Sarbievijaus originalioje poezijoje randami tie patys epizodai, visų pirma Raudonosios jūros perėjimo motyvas.

Lyrikos IV knygos 7 odėje aštuonias alkajines strofas, taigi trisdešimt dvi eilutes (45–76), apima Raudonosios jūros perėjimo paveikslas.

²³ Antonii Possevini SI, *Tractatio De poesi et pictura ethnica, humana, et fabulosa collata cum vera, honesta, et sacra*, Lugduni: apud Iohannem Pillehotte ad Insigne Nominis Iesu, 1594, 3, 291. Vert.: „Ką poezija daro pasakojimais, epizodais, pašlovinimais, tropais ir panašiais dalykais, tą patį daro dailė, kuri naudojasi spalvomis [...]. [...] Kiek tai tinka poetams, lygiai tiek pat ir dailininkams, kurie teptuku prigimtinis išgyvenimus perteikia ne menčiau negu poetai rašikliais.“

²⁴ Žr. Vincent A. Lenti, „Urban VIII and the revision of the latin hymnal“, *Sacred Music*, 1993, ruduo, <http://www.ewtn.com/library/liturgy/revishym.txt>: straipsnio autorius, visiškai pagrįstai piktindamasis nereikalingais taisymais, neįžvelgia vaizdumo principo, kuriuo vadovavosi reformatoriai, o himnas *Ad coenam Agni providi* jam atrodo labai nedaug pataisytas, nors, kaip matėme gretindami abiejų tekstų analizes, jis visiškai perrašytas. Antra vertus, toks šiaip jau įžvalgaus tyrėjo apsirikimas daro garbę himno taisytojiui Sarbievijui: bendra senojo himno nuotaika ir prasminiai motyvai redaguotame variante yra išsaugoti.

¹⁹ Žr. Irena Vaišvilaitė, „Baroko pradžia Lietuvoje“, *Vilniaus dailės akademijos darbai* 6, Vilnius, 1995, 19–21; Czesław Hernas, *Literatura baroku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995, 176–178.

²⁰ Hor. *Ars poetica*, 361.

²¹ *De perfecta poesi*, I, 1.

²² Mathiae Casimiri Sarbievii, *De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus*, *Maciej Kazimierz Sarbiewski, O poezji doskonalej czyli Vergiliusz i Homer (De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus)*, vertė Marianas Plezia, parengė Stanisławas Skimina, Wrocław: Wydawnictwo polskiej Akademii nauk, 1954, 20. Žr. taip pat šio *Literatūros* nr. straipsnį Ona Daukšienė, „Discors concordia“ XVII a. jėzuitų kūryboje: teorinės prielaidos ir raiška“, 58.

Čia autorius duoda valią poetinio vizualumo šėlsmui, apgaubdamas jį pagiriamuoju žodžiu karaliui ir pranašui Dovydui (šioji odė – bene vienintelis Sarbievijaus kūrinys, pavadintinas aki-vaizdžia ST psalmių parafraze). Keletą vaizdo eksplikavimo principą atspindinčių strofų būtinai pacituoti:

Hinc ruptus atque hinc artifici lyra
Pontus rigenti dissiluit freto, et
Circum pependunt euntes
Marmoreis maria alta muris.
Videre stratis te, Deus, aequora
Videre tonsis, et liquido pede
Fugere: porrectas in altum
Ipse timor glaciavit undas
Et stare iussit. Non humili sono
Terrasque et ictos increpuit polos
Armatus aether; hinc rubenti
Fulgura dissiluere rima;
Interque crebrae verbera grandinis,
Undasque flammisque et trepidantium
Duella ventorum, superbi
Frenigeras Pharaonis alas,
Currusque et hastas sanguineum mare
Iam non inani nomine proruit
Late superfusum: cruentos
Servat adhuc memor unda sulcos.
(Lyr. IV, 7, 53–68)

(Štai verias jūra – meistriška lyra ją
Praskyrė – slūgsta vandenys ir tvirtai
Sustingta: aukštos marių bangos
Einančius marmuro mūrais supa.
Tave išvydę, Dieve, nurimo ir
Per pusę skyrės vandenys, į šalis
Nuslūgo: baimė surakino
Aukštas bangas ir sustingti liepė.
Didingas griausmas sukrėtė ir žemes,
Ir aukštą skliautą, trenkdamas iš dangaus
Ginkluoto; jį plyšiu raudonu
Perskrodė kiurai galingas žaibas
Ir, krušai byrant be paliovos, bangoms
Ir liepsnai siaučiant, grumiantis neramioms
Audroms su vėjais, faraono
Didžiojo raitelius, jo vežėčias,

Ginklus pačiuo jūra, gausiom bangom
Užliejo, – vardą kruviną ne bergždžiai
Nešioja ji: kraujuotą plyšį
Mena vanduo, ligi šiolei saugo.²⁵)

Iš esmės šių strofų stilistika atitinka tą, kuria vadovaujantis daryti aptartieji himno keitimai, išsivadavimą iš faraono vergijos tiesiog konstatuojantį sakinį pavertę į šalis bėgančios prasiskyrusios, egiptiečių palydą skandinančios jūros vaizdais. Tik IV, 7 odėje Sarbievijaus nevaržo himno reformuotojo atsakomybė ir pirminis šaltinis; originalioje poezijoje galima atsiduoti tapytojiškai vaizduotei, padedančiai tekstą versti išpūdingu barokiniu reginiu, juolab kad šiuo atveju pirminis šaltinis – ST – teikia realių inspiracijų vaizdingumo pliūpsniui. Plg. Vulgatos tekstą:

Cumque extendisset Moses manum super mare abstulit illud Dominus flante vento vehementi et urente tota nocte et vertit in siccum divisaque est aqua. [...] et ingressi sunt filii Israhel per medium maris sicci erat enim aqua quasi murus a dextra eorum et laeva. [...] Reversaeque sunt aquae et operuerunt currus et equites cuncti exercitus Pharaonis qui sequentes ingressi fuerant mare, ne unus quidem superfuit ex eis. Filii autem Israhel perrexerunt per medium sicci maris et aquae eis erant quasi pro muro a dextris et a sinistris.²⁶

(Exod. 14, 21–22, 28–29)

²⁵ Žr. Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai / Ludi fortunae*, parengė E. Ulčinaitė, iš lot. k. vertė O. Daukšienė, R. Katinaitė, E. Ulčinaitė, Vilnius: Baltos lankos, 1995, 301–303. Pastarajame leidinyje skelbtus čia cituojamus savo poetinius vertimus pateikiu kiek pataisytus. Lotyniški Sarbievijaus tekstai cituojami pagal Thomaso Wallo leidimą: Mathiae Casimiri Sarbiewski e Societate Jesu Poloni, *Poemata omnia*, Staraviesiae: Typis et sumptibus collegii SJ, 1892, palyginti su 1634 m. leidimu.

²⁶ „Kai Mozė ištiesė ranką viršum jūros. Viešpats ją privertė atsitraukti, visą naktį pučiant stipriam ir deginančiam vėjui, ir pavertė ją žeme, ir prasiskyrė vanduo. [...] ir įžengė Izraelio sūnūs per vidurį jūros, ir buvo sausi, mat vanduo jiems stėjo kaip mūras iš dešinės ir iš kairės. [...] Ir grįžo vandenys, ir palaidojo visos faraono kariaunos kovos vežimus ir raitelius, kurie iš paskos žygiavo jūra, ir nė vienas iš jų neiškilo. O Izraelio sūnūs

Sarbievijaus tekstas žodingesnis, alkajinis metras tarsi sulėtina vyksmą, praplečia erdvė-laikio ribas ir leidžia scenoms nevaržomai skleistis, tačiau biblinio teksto įtampa nesumažinama, priešingai, pateikiamo epizodo eksplikacinės nuorodos, iliustruojamos vienas kitą vejančiais paveikslais, ją dar labiau pabrėžia. Pirmasis cituotas epizodo posmas, deklaruojantis Dovydo lyros meistriškumą, biblinio diskurso dar nepraplečia, tik perrašo jį nauja poetine forma: kaip ir Išėjimo knygoje, atslūgsta vandenys ir sustingdyti pakimba abipus einančių izraelitų aukštomis stačiomis sienomis. Sekdami himno *Ad coenam agni providi* transformavimą į *Ad regias agni dapes*, matėme panašų procesą: pirmoji strofa perrašoma dar labai tiksliai, nenutolstant nuo pirminio teksto, o toliau jis imamas plėsti, vis labiau „išsibėgėjant“. Panašiai vis intensyviau skleidžiami aukšto emocinio krūvio vaizdai aptariamoje Sarbievijaus odėje: pakilusias bangas sustingdo Dievo baimė (eil. 55–56); žemę ir dangaus skliautus sudrebina galingas griausmas, perskrodžiantis perpus jau nebe tik jūrą, bet ir dangų (eil. 57–60); vėjai ne šiaip sau pučia, o kaudasi tarpusavyje (eil. 61–63); kruvinas plyšys jūroje išlieka pasiekdamas dabarties laiką ir primindamas grėsmingą Raudonosios jūros vardo etimologiją (eil. 65–69). Viešpaties baimės įtampa atliepia 113 (114) psalmės tekstą, Velykų laikotarpio pirmųjų mišparų liturgijoje einančių netrukus po himno *Ad coenam agni providi*:

---

perėjo sausos jūros viduriu, ir vandenys jiems stovėjo kaip mūras iš dešinės ir iš kairės“ (Iš 14, 21–22, 28–29). Čia ir toliau pateikiamas lotyniško Vulgatos teksto tikslus vertimas; kanoniniai ST vertimai iš hebrajų kalbos šiuo atveju netinka, nes straipsnio kontekste siekiama perteikti Vulgatos leksiką, inspiravusią ir nagrinėjamų baroko tekstų poetinius vaizdus.

Mare vidit et fugit, Iordanis conversus
est retrorsum [...]
A facie Domini mota est terra, a facie
Dei Jacob,
qui convertit petram in stagna aquarum,
et silicem in fontes aquarum.²⁷
(Ps 113 (114), 3–4, 7–8)

Savo ruožtu toje pačioje psalmėje piešiama šokinėjančių kaip avinai kalnų scena baigiamojoje Sarbievijaus IV, 7 odės Perėjimo epizodo strofoje išplėtojama į dar ryškesnį, džiaugsmingesnę Dievo galybės triumfą skelbiančią vaizdą:

At laeta circum flumina vitreis
Plausere palmis, et velut arietes
Succusa certatim supinis
Culmina subsiliere silvis.
(Lyr. IV, 7, 73–76)

(O křištoliniais plojo aplink delnais
Linksmi upeliai, ir tarsi avinai
Viršūnės aukštos šokinėjo,
Ėjo rungčių, net miškus apvertę.)

Plg.:

Montes saltaverunt ut arietes,
et colles sicut agni ovium.²⁸
(Ps 113 (114), 4)

Į visą erdvėje ir laike ištįsusį biblinį-poetinį-barokinį paveikslą įterpiami ir transformuoti antikinės poezijos pavyzdžio elementai: 69–72 eil. Dievas praskrieja viršum jūros stichijų tramdydamas vėjus – zefyrus ir notus panašiai kaip audrą malšinantis Neptūnas Vergilijaus *Eneidos* I giesmėje²⁹, tuo tarpu Pradžios knygos tekstas lako-

---

²⁷ „Jūra išvydo ir spruko, Jordanas traukės atgal [...] Nuo Viešpaties veido žemė drebėjo, nuo veido Jokūbo Dievo, kurs uolą paverčia vandens ežerais, titnagą – vandeningais šaltiniais.“

²⁸ „Kalnai šokinėjo nelyg avinai, o kalvos – tarsi avinėliai.“

²⁹ Žr. *Aeneis* I, 142–156.

niškai skelbia, kad Dievas tiesiog liepia Mozei ištiesti ranką viršum jūros, ir vandenys grįžta³⁰.

Sarbievijaus Lyr. IV, 7 odės ir pirminių jos šaltinių lyginamoji analizė, savo ruožtu sugre-tinta su prieš tai pateikta himno *Ad coenam agni providi* reformavimo proceso analize, gali tik paliudyti, kad minimo himno keitimai atlikti Sarbievijaus. Naujuosiuose tekstuose šaltinių leksika ir įvaizdžiai plečiami, vizualizuojami siekiant visų pirma tekstą padaryti regimą, tiesiogiai veikiančių suvokėjo jutimiškumą, antra vertus, geometrinės progresijos principu didinant jau ir taip aukštą biblinio naratyvo įtampą. Šioji religinės jausenos įtampa įvairiuose baroko tekstuose ne visada sėkmingai išlaikoma: vizualieji efektai dažnai ją užgožia, palaidodami po gausybės ornamentinių priemonių griūtimi. O efektingo vaizdo ir atitinkamai stipraus religinio išgyvenimo krūvio pusiausvyra – būdingas Sarbievijaus religinių kūrinių bruožas; panašu, kad būtent jis galėjo lemti Sarbievijaus tekstų poveikį vėlesniems, jau ir lietuviškiems, ir nebeišitenkantiems baroko epochos rėmuose, katalikiškosios poezijos kūriniams.

XVII–XVIII a. lietuviškos katalikiškos giesmės atspindi barokui būdingą pasaulio suvokimą ir jauseną, kartu neatsiejamą nuo viduramžių krikščioniškosios tradicijos, priskiriamos barokinei literatūrai³¹. Savo radimosi laikotarpiu jos neabejotinai buvo veikiamos tiek lotyniškųjų viduramžių himnų tradicijos, tiek barokinės estetikos bei jos iškiliausių poetų, taip pat ir lotyniškai rašiusių, kūrinių.

³⁰ Pr 14, 26–27.

³¹ Dainora Pociūtė, Mikas Vaicekauskas, „Lietuvių bažnytinės giesmės. XVII–XVIII amžiai“, *Giesmės dangaus miestui. XVI–XVIII amžiaus lietuvių bažnytinių giesmių antologija*, parengė D. Pociūtė-Abukevičienė ir M. Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, ix.

Vaizdingumo ir emocinio santykio derinį galima justi dažname XVII–XVIII a. lietuviškų giesmynų tekste. Su aptartaisiais tekstais galima palyginti, pavyzdžiui, Simono Jakštavičiaus *Spasabe nabaženstvy* (1771) išspausdintą giesmę „Sciešliwas tasai tikray gal buti“ – tai irgi savotiška psalmių parafrazė. Pats Raudonosios jūros perėjimo epizodas perteikiamas glaustai, adekvačiai bibliniam tekstui:

Łoskawas Diewas su Izraelu
Juog sausu dara par mares kielu,
O Faraonas isz tuo negrįžta
Pulkingas wayskas giłum skesta.³²

Poetiniai vaizdo išplėtimai čia minimalūs – „*pulkingas* vaiskas“, „*giłum* skęsta“, tačiau svarbiausia tai, kad šį epizodą, kaip ir barokiniuose tekstuose, galima vadinti giesmės pagrindinės „emocijos“ – šiuo atveju Dievo Apvaizdos gailastingumo pajautimo – vizualia iliustracija. O, pavyzdžiui, Dievo – tvanų ir audrų, simbolizuojančių pasaulio ar vidinio asmens gyvenimo sumaištį, ramintojo – paveikslas maksimalią įtampą pasiekia dar vėlesniame tekste – Antano Baranausko giesmėje, kur piešiamas vaizdas Dievo dešinės mostas:

Kelkis, Wieszpatie! kelkis, liepk twanom nutilti
Sugružink mums pakoju, maloni ir wilti,
Isztiesk deszini Tawo, klausis sutverimaj:
Nutils vejai ir visi oro sujudimai.³³

Žvelgiant iš vėlesniųjų amžių perspektyvos, vėlgi prasminga atrodo Sarbievijaus religinėje poezijoje ieškoti šiais dviem aktualiais aspektais – teksto vizualumu ir sykiu emocine įtampa – pa-

³² Cit. iš: Simonas Jakštavičius, „Spasabas nabaženstvy...“, *Giesmės dangaus miestui*, Vilnius: Pranciškonų spaustuvė, 1771, 495.

³³ *Kantyczkas arba Knīga giesmiu*, par Moteju Wolonczewski Žemajcziu Wiskupa parwejdzieta ir isznauje izspausta Wilniuj: spaustuwiej Jozapa Zawadzka, 1860, 703; plg. vyskupo A. Baranausko *Dvasiškos giesmes*, spaudon prirėngė ir prakalbą pridėjo A. Jakštas, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1909, 61.

sižyminčių tekstų. Galima teigti, kad šiame dėmesio lauke išsitenka kelios teminės Sarbievijaus religinių eilėraščių grupės: jo mariologinė lyrika, su dieviškosios meilės (*Amor Divinus*) ir anapusbės ilgesio bei Dievo ieškojimo tematika susiję kūriniai. Pastaruosius, turint galvoje tolesnę sklaidą, dera aptarti plačiau.

Anapusbės ilgesio topas, Sarbievijaus laikotarpiu tapęs daugybės jo amžininkų, taip pat ir jėzuitų, poezijos bendrąja „vieta“, dažname tuometės ir dar ankstesnių dešimtmečių lotyniškosios poezijos kūrinyje įvardijamas kaip „dūsavimas ilgintis dangiškos tėvynės“ („*Ad caelestem adspirat patriam*“ ir pan.³⁴). Dangiškosios tėvynės, ne rankomis statyto dangiško būsto, žemiškosios tremtinystės įvaizdžiai į krikščioniškąją literatūrą yra atėję dar iš Pauliaus laišku (plg. 2 Kor 5, 1–8), itin pamėgti, išplėtoti ir supoetinti šv. Augustino (plg. ypač jo *Enarrationes in Psalmos, In Iohannis evangelium tractatus*)³⁵. Sarbievijaus gyvenamuoju metu šis topas ir buvo suprantamas kaip „augustinis“.³⁶ Augustinui tuo metu buvo priskiriamas rojaus grožybės apdainuojantis greičiausiai Petro Damiano (Petrus Damianus, m. 1072) himnas, augustinis leksika apgiedantis rojaus grožybės:

Ad perennis vitae fontem mens sitivit arida.
Claustra carnis praesto frangi clausa
quaerit anima,
Gliscit, ambit, eluctatur exsul frui patria.³⁶

³⁴ Plg.: Bernardus Bauhusius, *Epigrammatum libri V*, editio altera, Antverpiae, 1620, IV, 58, „Aspirat ad caelestem patriam“: *Siderei colles, Divum fulgentia templa [...]* *O, ego te quando! Quando te mea patria cernam!* (*Žvaigždėtosios kalvos, spindulingos šventųjų šventovės [...]* *O, kada gi tave, kada, mano tėviške, išvysiu!*); Iulii Caesaris Scaligeri viri clarissimi *Poemata sacra*, Coloniae: apud Bernardum Gualtheri, 1600, 155, „Optat hac vita exolui“: *Quando repetet me Deus ad quietam regna?* (*Kada Dievas sugrąžins mane į ramiasias valdas?*)

³⁵ Plačiau apie tai žr. Daukšienė, 2005, 59–60.

³⁶ Pažod. vert.: „Amžinosios gyvybės šaltinio ištroško išdžiūvusi širdis. / Kūno pančius tuoj pat sutraukti trokšta įkalinta siela, / vis labiau trokšta, siekia, veržiasi tremtinė džiaugtis tėvyne.“

Ši himną XVII a. labai mėgta parafrazuoti: su juo sietinas Sarbievijaus amžininko belgo jėzuito Jokūbo Baldės *Hymnus aspirantis ad caelestem patriam*³⁷ ir paties Sarbievijaus Lyr. IV, 21 odė, kurioje sykiu parafrazuojama ir Gg eilutė (Cant. 2.10) *Surge, amica (Kelk, seserie)*: Sarbievijaus kūrinyje Dievas žadina sielą iš miego ir kviečia į dangiškus džiaugsmus, kurie toliau čia pat tiesiog tapyte taponi.

Perimant augustinisiskus įvaizdžius, ypač susijusius su anapusinio gyvenimo pasiilgimu, į lotyniškąją potridentinę jėzuitų poeziją prasišverbia žmogaus intymaus santykio su Dievu tema³⁸. Sarbievijaus Lyr. I, 19 odėje asmeniškumo gaida itin ryški. Kūrinyje reiškiamas gilus religinis, paskutinėse eilutėse peraugantis kone į mistinį, jausmas sustiprina ir meninį teksto poveikį: šiuo požiūriu odė gerokai pralenkia, pavyzdžiui, Sarbievijaus amžininko ir kvazivaržovo poeto popiežiaus Urbono VIII analogiškos tematikos eiles – sausokas, mokyklines, neįtikinančias asmeniniu išgyvenimu³⁹. Sarbievijaus odėje dangiškosios tėvynės grožis (*patriae decor*) *urit* – degina; panašiai savo analogiškos tematikos kūrinyje, irgi trykstančiame nesumeluota emocija, sušunka Bauhuzijus: *O amor! o desiderium! mea fax! mea ignis! / Cur me sic uris? cur? quia tam procul es*⁴⁰ – „O meile, o ilgesy! mano šviesa, mano ugnie! / Kodėl mane taip degini, kodėl? Nes esi taip toli“.

³⁷ R. P. Jacobi Balde e Societate Jesu *Poetica omnia*, Monachii: Typis Joannis Lucae Straubii, 1729, t. I, lib. VII, ode 18, p. 19: *Te canemus, vita Divum, / Vita dulcis, vera Vita (Tave apgiedosime, šventųjų gyvenime, saldus gyvenime, tikrasis gyvenime)*.

³⁸ Žr. Ona Daukšienė, „Augustino paieškos XVI–XVII a. poezijoje ir poetikose“, *Šv. Augustinas: tradicijos, kontekstai, interpretacijos (Christiana tempora 2)*, Vilnius, 2006.

³⁹ Žr. In illa verba S. Augustini, *Inquietum est cor meum, donec veniat ad te Deus*, Maphaei S. R. E. Card. Barberini nunc Urbani PP.VIII *Poemata*, Antverpiae, 1634, 148.

⁴⁰ Žr. 26 išnašą.

Sarbievijaus IV, 7 odės dūsautoją įsivaizduojame žvelgiantį į žvaigždes, kurių grožis kursto nepasiekiamo, kūniškomis akimis neregimo dangaus troškimo ugnį; vizualiomis priemonėmis tapomas regimo dangaus su visais jo atributais paveikslas – tik blankus tikrųjų dangiškosios tėviškės rūmų atspindys, o žvaigždės – tik plyšeliai, pro kuriuos žemės tremtinį pasiekia amžinosios šviesos atšvaitas:

O pulcher patriae vultus, et ignei
Dulces excubiae poli!
Cur me, stelliferi luminis hospitem,
Cur, heu! Cur nimium diu
Caelo seposito cernitis exulem?
(Lyr I, 19. 8–12)

(O tėvynės gražus veide, ir jūs, mieli
Skliautų degančių vis sargai!
Ak, kodėl į mane, svetį žvaigždžių šviesos,
Žvelgiat iš tolumų, deja?
Per ilgam iš dangaus ištremtą, ak, kodėl?)

Panašiai negali akių nuo dangaus atitraukti kitas tremtinys – Sarbievijaus 3 epodės *Laus otii religiosi* („Vienuoliškojo poilsio pašlovinimas“) jaunas vienuolis, tapatintinas su pačiu poetu, viešintis Nemenčinės jėzuitų violoje ir per nakt nesudedantis bluosto, nes viena po kitos įsižiebiančių žvaigždžių nemirtingas mirgėjimas (*immortale iubar*) aitrina ilgesį, o jų ryškumą slopina be paliovos riedančios ašaros:

Volvuntur aureis interim stellae rotis,
Pigrumque linquunt exsulem,
Per ora cuius uberes eunt aquae,
Somnos quod avertat graves.
(Ep. 3. 23–26)

(Vis ritas šviesuliai auksiniais ratais, vis
Stovėti lieka tremtinys,
Ir nepaliauja plaut jo skruostų ašaros,
Sapnus nuvaikančios sunkius.)

Lyginant šiuos tekstus su XIX a. lietuvių poetų – Antano Vienažindžio, Baranausko – tos pačios tematikos kūriniais, darosi akivaizdu,

kad nepakanka pastarųjų poetų reflektivaus žvilgsnio į dangų aiškinti vien romantizmo epochos estetika. Galbūt ir tiesa, kad „Vienužio poezijos žmogus, kaip A. Baranausko subjektas, patiria menkumo, nevertybės pojūtį, reiškiamą bibrine retorika [...], kreipiančia subjekto savi-refleksiją į laikinumo-amžinumo perspektyvą, suponuojančią žemiškojo ir dangiškojo pasaulių perskyrą“⁴¹, bet jau jokia būdu netinka vadinti tą ilgesį „nemotyvuotu“, kaip toliau rašo straipsnio autorė, ar „įkūnijančiu Vakarų Europoje buvusio „pasaulio sielvarto“ ženklą“⁴². *Homo religiosus* ar, konkrečiau, *homo christianus* visų amžių religinėje literatūroje suvokė savo ilgesio *fons et origo*, ir panašūs samprotavimai tiesiog liudija tam tikrą teorijų nepajėgumą susidūrus su daugybę intertekstinių istorinių sluoksnių aprėpiančiu diskursu. Vienažindžio ilgesingasis dangaus šaukimasis beveik nesiskiria nuo XVII a. lotyniškų barokinių kūrinų, kuriuose eskaluojama ta pati tema:

Oigi gražus gražus tolimasis dangus –
Kada man' nuvesi ten, Dievuliau brangus?
Kada aštrius takus šios žemės pamesiu?
Kada žvaigždėms grįstu keliu vaikštinėsiu?
Kada aš po vargais gausiu atsilsėti
Ir ant Tavo švento veido paveizėti?

Cituoto straipsnio autorė tokią leksiką kaip „menka dulkė“, „saujelė dūmo“ vadina „bibline retorika“, tačiau argi šie ir panašūs įvaizdžiai taip pat nepavadintini barokiniais ar net viduramžiškais, būdami būtent iš vidurinių amžių atėję į baroko literatūrą ir iš čia perduoti tą pačią retoriką išlaikiusiems vėlesniesiems tekstams. Bibrinė retorika čia jau „apdirbta“ pagal atitinkamus XVII a. parafravavimo principus.

⁴¹ Eglė Klimaitė-Keturakienė, „Naratyvioji asmens tapatybė XIX a. pradžios ir vidurio lietuvių literatūroje“, *Literatūra*, E-4, 2003, www.literatura.lt/TXT/E-403/klim.htm.

⁴² *Ten pat.*

Vienažindžio frazės „Kada nusivilksiu savo griešną kūną? Kada užsidėsiu amžiną karūną?“ toli gražu ne miglotai atliepia Sarbievijaus *leti pedicas exuor, et meo / Secernor cineri [...] Immensum [...] tollor in aethera*⁴³. Vienažindžio „žvaigždėms grįstas kelias“, „dangiškas rūmas“, „gražus gražus tolīmasis dangus“ (plg. cituotąjį Bauhuzijaus „nes esi taip toli“, Sarbievijaus „aukso rūmuose žibančius šviesulius“) – įvaizdžiai, itin mėgti baroko poetų; o kuo gi nuo tariamai romantinio „pasaulio sielvarto“ kankinamo Vienužio-Vienažindžio subjekto skiriasi Sarbievijaus vienuolis:

Egone solus, solus in terris piger
Tenace figor pondere?
(Ep. 3, 47–48)

(Ar tik mane vienužį slegianti našta
Prie žemės spaudžia nuolatos?)

Amžinybės ilgesio ir svajonių apie amžinąją tėvynę, rojaus kraštą, tematikos kūrinių gausa XVII–XIX a. lietuviškose katalikiškose giesmėse, kituose poetiniuose kūriniuose liudija, kad lietuviškosios katalikiškosios tapatybės raiškai šis topas nepaprastai tiko. Štai kantičkose nuolat kartojama vėlgi su aptartais baroko tekstais sietina giesmė „Kad mums pakajų dangaus augščiausiojo“:

Kad mums pakajų dangaus augščiausiojo,
Tėviškė miela Dievo amžinojo,
Į dangų dūšia verkdama nor eiti,
Amžių nueiti.
Saldus atilsis dūšioms nuliūdusioms,
Tėviškė miela kalinyj vargusioms,
O kad galėčiau nueit į linksmybes,
Iš tos žemybės.
[...]

⁴³ Pažod. vert.: „nusivelku mirties pančius ir nuo savo / pelenų atsiskiriu [...] Į beribes dangaus platybes klyu“.

O šviesus dangau, žvaigždėmis sagytas,
Ir šviesios sienos deimantu sodintos,
Viduj šviesybės perlų ir kleinotų
Dyvnai išklotų.

[...]
Jau čion išmintis nieko neišmano,
Kokias linksmybes ten šventieji gavo,
Ir mano širdis šauk neperstodama,
Dangaus trokšdama.⁴⁴

Anksčiau minėtoje Sarbievijaus Lyr. IV, 21 odėje, kurioje pateikiamas rojaus gėrybių paveikslas, „kitokion žemėn“ viliojama žodžiais:

Ad tua decidui fugiunt vestigia nimbi:
turbidus imber abit.
Ipsa sub innocuis mitescunt fulmina plantis,
ipsa virescit hiems.
Interea sacris aperit se scaena viretis,
sub pedibusque tibi
altera floret humus [...].
(Lyr. IV, 21. 7–13)

Tau po kojom šalin audringi debesys lekia,
tolsta pašėlus liūtis.
Rimsta net smarkūs žaibai po pėdom tyrosiom,
drabužį
žaliajį velkas žiema.
Veriasi tau prieš akis lyguma, tiesia žalumą šventą,
žydi po kojom tavom
žemė kitokia [...].

Plg. lietuviškos giesmės tekstą:

Žemė be šalčio visados žaliuoja,
Savo gražybės niekad nenustoja,
Šalčiai ir vėjai puola pagal norą,
Žmonėms iš oro.

Ilgesys baroko tekstuose siejamas nebūtinai su dangumi kaip atilsio vieta, bet ir su pačiu Dievu; savo ruožtu toks ilgesys skatina ieškojimą, nes dangiškąją tėvynę lemta pasiekti tik po

⁴⁴ *Kantyczkas arba Kninga giesmiu*, 544; plg. www.bernardinai.lt/parapija/bendruomene/kantyczkos/foto/kantyczkos.doc.

mirties (šiapus ją reikia pelnyti), o prie Dievo artėti galima jau čia ir dabar („baroko žmogus ne tik siekė, bet ir ieškojo Dievo“⁴⁵). Dievoieškos temos plėtotę baroko poezijoje skatino psalmių, Giesmių giesmės tekstai, kuriuos parafrazuoti itin pamėgta po Tridento susirinkimo. Viename pirmųjų lietuviškų katalikiškų giesmynų, Pranciškaus Šrubauskio *Balse širdies* (1679, pirmasis žinomas leidimas 1726, XVII–XIX a. išleistas 22 kartus⁴⁶), pateikiamos daugelio psalmių poetinės parafrazės, vėliau kartojamos ir XIX a. kantičkose.

Pagrindinių inspiracijų ir įvaizdžių Dievo ilgėjimosi ir ieškojimo tematikos kūriniams teikė 41 (42) psalmė:

quemadmodum desiderat cervus ad fontes
aquarum ita desiderat anima mea ad te Deus
sitivit anima mea ad Deum vivum; quando
veniam et apparebo ante faciem Dei
fuerunt mihi lacrimae meae panis die ac nocte
dum dicitur mihi cotidie ubi est Deus tuus.⁴⁷

(Ps 41, 2–4)

Karštu jausmu persunktas Augustino 41 (42) psalmės komentaras (*Enarratio in psalmum 41*) taip pat formavo atitinkamų barokinių kūrinių stilistiką:

simul amemus, simul in hac siti exardescamus,
simul ad fontem intellegendi curramus.
desideremus ergo uelut ceruus fontem⁴⁸;

(Enarr. in Ps 41 2, 24–27)

⁴⁵ Dainora Pociūtė, Mikas Vaicekaskas, ix.

⁴⁶ *Giesmės dangaus miestui*, 357.

⁴⁷ „Kaip elnias trokšta vandens šaltinių, taip mano siela tavęs ilgisi, Dieve. Ištroško mano siela gyvojo Dievo; kada gi ateisiu ir stosis prieš Viešpaties veidą? Mano ašaros buvo man duona dieną ir naktį, kai klausia manęs kas dieną: kur yra tavo Dievas?“

⁴⁸ „Kartu mylėkime, kartu šiuo troškuliui dekime, kartu bėkime prie pažinimo šaltinio. Troškime taigi kaip elnias šaltinio. [...]“

curre ad fontes, desidera aquarum fontes. apud deum est fons uitae et insiccabilis fons; in illius luce lumen inobscurabile⁴⁹.

(Enarr. in Ps 41 2, 43–44)

Jėzuitų lotyniškoje poezijoje XVII a. labai dažni elnio ir nuolatinio bėgimo artyn niekaip nepasiekiamo Dievo motyvai. Dievop bėganti siela ir jos išgyvenimai – bene gražiausių Sarbievijaus religinių eilėraščių prasminė gija, dažnai užkoduojama binarės struktūros elementais: siela bėga ieškodama Dievo, o šis bėgdamas tolstata nuo jos, arba atvirksčiai. Sarbievijaus kūriniuose šį teminių lygmenį sustiprina sykiu parafrazuojamas Gg tekstas, jo motyvai *revertere* (Cant. 2. 17, 6. 12 – „sugrįžk“), *trahe me post te curremus* (Cant. 1, 1 – „trauk mane paskui save – bėgsime“), *similis est dilectus meus caprae hinnuloque cervorum* (Cant. 2.9 – „mano mylimasis panašus į stirną ir į elnio jauniklį“) ir pan. Aukščiausia nuolatinio bėgimo ir nepasiekiamumo įtampa alsuoja Sarbievijaus epigramos Gg motyvais (Epigr. 7, 8, 14, 17, 40 ir kt.), o Lyr. II, 19 odėje ji dar apgaubiamą lyrine Dievo ir žmogaus tarpusavio meilės intymumo gaida:

Vitas sollicitae me similis caprae,
quam vel nimbisoni sibilus Africi,
vel motum subitis murmur Etesiis
vano corripit impetu.

[...]

Atqui non ego te quaerere desinam,
clamatura reto: Christe, revertere; et
rursus, cum rapido fugeris impetu,
clamatura: revertere.

[...]

Tē neglecta gemunt litora: te procul
suspirat tacitis aura Favoniis,
te noctis vigiles, te mihi vividis
signant sidera nutibus.

(Lyr. II, 19)

⁴⁹ „Bėk prie šaltinių, trokšk vandeningų šaltinių. Pas Dievą yra gyvybės šaltinis, neišdžiūstantis šaltinis; Jo spindesys – negežtančioji šviesa.“

(Tartum stirna baikšti tu nuo manęs sprunki,
kai audringu gausmu Afrikas baido ją,
kai užgriūva staiga šnabždesiu neramiu
ją Etezijų sukuryš.

[...]
Aš ieškoti tavęs niekad nesiliausiu, vis
šauksiu be paliovos: Kristau, sugrįžk atgal,
kai pabėgsi, staigaus gūsio pagautas, vėl
šauksiu: Kristau, sugrįžk atgal.

[...]
Pasigedę tavęs, rauda tušti krantai,
vėjas dūsauja vis, dvelkiant Favonams, ir
žvaigždės, sargės nakties, kelią nušviečia man
lig tavęs žiburiais gyvais.)

Įtampą čia kuria nuolatinio siekimo būse-
na, kurioje esanti jaučiasi žmogaus siela. Analo-
giška Dievo meilės ir ilgesio jausmų raiška, per-
teikianti neįgyvendinamo troškimo keliamą liū-
desį, vartojama *Balse širdies* skelbiamose po-
etinėse psalmių parafazėze, ypač 41 (42) psal-
mės variacijoje:

Kayp Elnis biega giriomis trokszdamas,
Jeszka sau wersmies gierty noriedamas,
Tėip daro dušia mano duksaudama,
Tawęs gieyzdama.

[...]
Tawęs Wieszpatie iszka dušie mano,
Tawęs wisados trokszta kayp imano,
Kada po tawo akimis stowiesiu,
Tawi regiesiu.⁵⁰

Taip pat ir Baranausko giesmėje *Tėve geriau-
sias*:

Tiewe geriausias Iszganitojau,
Ape Tau pardien, par nokt dumojau,
Szirdis Tou trokszta be Tou nerimsta,
Duszey pasiilgus net okis timsta.
[...]

⁵⁰ Cit. iš: *Balsas širdies pas Pona Dieva*, szwęciausy Maria Panna yr szwęntus danguy karalauiciencius, szau-
kancios par giesmes... iszduotas par wiena kuniga Soc. J.
Wilnuj 1790 [?], 135–136.

Werkdamas szaukiu grieszniks didziausis,
Atejk palinksmink Jezau milausis!
Atejk palinksmink Tiewiszkazaj, meylej,
Numaldyk Sunu werrkiunti gajlej!

[...]
Atejk o Jezau! Dangaus grozibe!
Neiszsakita dusziu saldibe!⁵¹

Sarbievijaus Lyr. IV, 19 odėje varijuojama
epigrafui pasirinkta eilute *Indica mihi, quem
diligēt anima mea, ubi pascas, ubi cubes in me-
ridie* (Cant. 1, 7 – „Parodyk man tasai, kurį myli
mano siela, kur ganai bandą, kur vidurdienį il-
sies“): spėliojama, kur galėtų būti Jėzus, jis įsi-
vaizduojamas menamuose peizažuose:

Dicebas abiens: Sponsa, vale; simul
vicisti liquidis nubila passibus.

Longam ducis, Iesu,
in desideriiis moram.

[...]
At te quae tacitis distinet otiis,
o Iesu, regio? quis mihi te locus
caecis invidet umbris,
aut spissa nemorum coma?

(Lik sveika, pasakei, Nuotaka, ir žengei
žingsniais, daug lengvesniais nei debesis, tolyn.

Ilgą laiką, o Jėzau,
besiilgint reikės praleist.

[...]
O kokia gi šalis, Jėzau, tave tyliu
globia poilsiu? Kas saugo pavydžiai vis,
gaubia juodu šešėliu
ar giraičių tankiais plaukais?)

Panaši situacija eksponuojama lietuviškoje
giesmėje „Sakyk, Jėzau, kur buvojai“, čia taip
pat deklaruojama Jėzaus nutolimo situacija, sie-
los ilgesys ir spėliojama, kur jo virtualiai būtų
galima ieškoti:

⁵¹ *Kantyczkas arba Kninga giesmiu*, 705–706; plg.
vyskupo A. Baranausko *Dvasiškos giesmes*, spaudon pri-
rengė ir prakalbą pridėjo A. Jakštas, Kaunas: Saliamono
Banaičio spaustuvė, 1909, 61–62.

Sakyk, Jėzau, kur buvojai,
Kame, mielas, kur nakvojai,
Ben atilsį kame turi,
Kokia naktis Tavo kuri.

[...]

Bene esi kame rojui,
Arba linksmame kur gojui,
Bene žolės kur laukuose
Užturėjo kvepiančiuose.

Jog aš tavęs ir trokšdamas,
Neatrandu jieškodamas [...]⁵²

Sarbievijaus religinėse eilėse, ypač epigrame Gg motyvais, Dievo ieškojimas dažnai perauga į mistinį susiliejimo su Kristumi, visa apimančia dieviškąja meile (*Amor Divinus*) jausmą. Varijuojama Kristaus žaizdų tema susiejant Gg eilutę *vulnerasti cor meum* (Cant. 4. 9 – „sužeidei mano širdį“) su Kristaus kančios vaizdiniais, Atpirkėjo žaizdose žmogui leidžiama „pailsėti“: *hic requiesce meo vulnere, Christus ait* (Epigr. 31, 8) – „čia, mano žaizdoje, pailsėk, tarė Kristus“. Plg. „Vakaro giesmę“ iš XVIII a. rinkinio *Giesmės apie Švenčiausią Paną Mariją* (pirmas leidimas 1765): „te užmiegu, atsidusiu šventose ronose“⁵³. Dieviškąją meilę simbolizuojantys Sužadėtinio bučiniai Sarbievijaus 25 epigrame užlieja žmogų beribiu jausmu, ir šis prasiveržia šūksniu: *O esent, quot sunt vota, tot ora mihi!* (Epigr. 25, 8 – „O kad turėčiau burnų tiek, kiek troškimų turiu!“) Šrubauskio *Balse širdies* pirmąsyk paskelbiama iš lenkų k. versta jėzuitų mišių giesmė „Diewe milu tawi“⁵⁴, vėliau nepaprastai išpopuliarėdanti ir būsianti kartojama įvairiuose XVIII–XIX a. giesmynuose. Čia panašiais įvaizdžiais reiškiamas meilės Dievui visuotinumai:

⁵² *Kantyczkas arba Kninga giesmiu*, 486 ir toliau; plg. www.bernardinai.lt/parapija/bendruomene/kantyczkos/foto/kantyczkos.doc.

⁵³ *Giesmės dangaus miestui*, 471.

⁵⁴ Mikas Vaicekauskas, *Lietuviškos katalikiškos XVI–XVII amžiaus giesmės*, Vilnius: LLTI, 2005, 201.

Kiek yra sveiku miszku medziu
Ir lapeliu labai saldziu,
Tiek nasru kad as turecio,
Dienu, nakti tawiep szaukcio
Dieve milu tawi, etc.⁵⁵

Taigi baroko epochos poezijoje susiformavusi religinio potyrio raiškos stilistika turėjo lemtingą poveikį vėlesnių amžių lietuviškiems religinės poezijos tekstams. Pastarieji, iš jų ir šiame darbe cituoti bei nagrinėti kūriniai, pavadintini lietuviško katalikiško tapatumo žodinėmis realizacijomis, yra išsaugoję nemažai baroko religinės poezijos (kurios pagrindiniais pavyzdžiais rinkomės Sarbievijaus, kaip įtakingiausio lotyniškai rašiusio tuomečio poeto, kūrinius) savitumų: varijavimą biblinio teksto kaip pirminio šaltinio įvaizdžiais, tapybinį vizualaus verbalinio teksto pavidalą, struktūros binariškumą ir, kas bene svarbiausia, emocijų Dievo, anapusbės ilgesio – nepasisotinimo, siekimo – nepasiekiamumo būsenos įtampą. Šie ypatumai išlieka ir XVIII–XIX a. poezijoje ir nėra aiškintini vien romantizmo epochos kategorijomis. Įvairių XVII–XIX a. poetinių tekstų analizė patvirtina tai, apie ką buvo užsiminta straipsnio pradžioje: XVII a., per kurią jėzuitų kultūros veikiamą formavosi pamažu vis labiau įsisąmoninama lietuviškoji katalikiškoji tapatybė, šiame procese atliko lemiamą mediumo vaidmenį. Savo ruožtu transformuojant į lietuvišką terpę universaliuosius krikščioniško teksto konstravimo modelius intensyviai dalyvavo iškiliai LDK kūrėjai, tarp jų ir Sarbievijus. Lietuviškai religinei tapatybei reikšti itin tinkami pasirodė Dievo meilės ir pasiilgimo motyvai bei poetinės šias bendrąsias vietas realizuojančios priemonės. XIX a. lietuviškoje religinėje poezijoje išlaikoma ir baroko kūriniuose šių temų raiškai būdinga aukšta dvasinė įtampa.

⁵⁵ *Ten pat*, 473.

**THE 17TH CENTURY'S LATIN RELIGIOUS POETRY
IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AS A SOURCE
OF EXPRESSION OF LITHUANIAN RELIGIOUS IDENTITY**

Ona Daukšienė

Summary

The subject-matter of this research is a Latin religious poetry written at the 17th century, primarily by Jesuit authors, in the Grand Duchy of Lithuania. The texts analysed in the paper are seen as important to the further formation of Lithuanian religious identity and its poetical expression. It is possible to trace the influence of some Baroque Latin texts, especially of

those written by M. C. Sarbievius (Sarbievski), the most popular Latin poet in Lithuania through following centuries, on the religious poetry of the 19th century. Some topics, as presented in the later religious texts and often being explained as a mere reflection of Romantic discourse, seem to be derived from the baroque expression.

Gauta 2006 06 16

Priimta publikuoti 2006 11 08

Autorės adresas:

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6

LT-10308 Vilnius

El. paštas: ona@lti.lt